

XUDOYBERDI TO‘XTABOYEVNING “JANNATI ODAMLAR” ROMANIDA ADIB BIOGRAFIYASI IFODASI

Sayfullayeva Dilnoza Dilshod qizi
Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti
O‘zbek va rus tillari kafedrasi o‘qituvchisi

XUDOYBERDI TO‘XTABOYEVNING “JANNATI ODAMLAR” ROMANIDA ADIB BIOGRAFIYASI IFODASI

Сайфуллаева Дилноза Дилшод кизи
Учитель узбекского языка УМЭД

XUDOYBERDI TO‘XTABOYEVNING “JANNATI ODAMLAR” ROMANIDA ADIB BIOGRAFIYASI IFODASI

Sayfullaeva Dilnoza Dilshod qizi
Uzbek language teacher of UWED



<https://orcid.org/0009-0007-5519-629X>

E-mail:
 delmuradova@bk.ru

Annotatsiya: Ushbu maqolada yozuvchi Xudoyberdi To‘xtaboyevning avtobiografik romani “Jannati odamlar” asaridagi adib biografiyasi ifodasi ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: biografiya, avtobiografiya, xalq og‘zaki ijodi, maqol, topishmoq, bola xarakteri.

Аннотация: В данной статье раскрывается выражение биографии писателя в автобиографическом романе «Jannati odamlar» писателя Худойберди Тохтабоева.

Ключевые слова: биография, автобиография, фольклор, пословица, загадка, детский характер.

Abstract: This article reveals the expression of the writer’s biography in the autobiographical novel “Jannati odamlar” by the writer Khudoiberdi Tokhtaboev.

Key words: biography, autobiography, folklore, proverb, riddle, childish character

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION)

O‘zbek bolalar adabiyotining taniqli namoyandalaridan biri Xudoyberdi To‘xtaboyev o‘z asarlarida bolalar xarakterini, bola ruhiy dunyosini g‘oyatda mukammal yoritgan yozuvchilardan hisoblanadi. Xudoyberdi To‘xtaboyev o‘zbek bolalar adabiyoti, xususan, prozasida yangi davrni boshlab berdi. U yaratgan qahramonlar xatti-harakati, gap-so‘zlari, xarakteri bilan yosh kitobxonlarga nihoyatda manzur bo‘ldi. Yozuvchi o‘z tabiatidagi bolaga xos quvnoqlik va beg‘uborlikni asarlariga ko‘chira oldi. Ayni shu yumor bolalar qalbiga yaqin edi, bu yaqinlik uning yosh muxlislari tobora ortib borishiga sabab bo‘ldi. Yozuvchi yaratgan qahramonlar betakror xususiyatlari bilan

ko‘plab kitobxonlar qalbida yashab kelmoqda. Jumladan, uning Hoshimjon, Mirobiddinxo‘ja, Orifjon, Akrom qovunchi, Rahmonberdi singari qahramonlari, ayniqsa, yosh kitobxonlarga allaqachon yod bo‘lib ketgan. Sababi, ushbu qahramonlar xarakterining esda qolar darajada yorqinligi, quvnoqligi, bolaga xos beg‘ubor va soddadilligi, kulgi, hazil-mutoyibaga moyilligi xarakter tabiatini yanada ochiq namoyon etgan. Rus yozuvchisi Albert Lixanov ta‘kidlaganidek, “Achchiq qismat haqida hikoya qilib, iliq harorat hadya etish – har kimga ham berilmaydigan iste’doddir”. Xudoyberdi To‘xtaboyev ushbu ta‘rifga to‘liq mos keladi, desak yanglishmaymiz. Adibning “Mungli ko‘zlar”, “Jannati odamlar”, “Besh bolali yigitcha” kabi sarguzasht

romanlaridagi bosh qahramonlarning achchiq qismatini o'qir ekansiz, asarning iliq haroratini ich-ichingizdan his qilasz. "Mungli ko'zlar"dagi Zafar, "Jannati odamlar"dagi Rahmonberdi, "Besh bolali yigtcha"dagi Orifjon obrazlari o'z hayotlarini birinchi shaxs tilidan hikoya qilib berish bilan birga insonga xushkayfiyat ham bag'ishlay oladilar.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД / MATERIALS AND METHODS).

"Jannati odamlar" romanining bosh qahramonining ismidan ham ko'rinib turibdiki, asar avtobiografik xarakterga ega. Rahmonberdi va Xudoyberdi so'zlari ohang va mazmun jihatdan o'xshashligi bosh qahramonning muallif prototipi ekanligini ko'rsatadi. Romanning "Shafqatsiz davrda yashab, qalbi to'la armon bilan olamdan o'tgan marhum onam Sorabibi Erkavoy qizining xotirasiga bag'ishlayman" degan so'zboshisi ham uning avtobiografik xarakterda ekanligini isbotlaydi.

Asar syujetidagi adibning otasining vafoti, onasini turmushga berishlari va bola tarbiyasining bobosi va buvisiga qolishi, ham otasiz, ham onasiz yashayotgan go'dak qalbning iztirobi, bir tarafdin Rahmonberdining onasidan uzoqda qolgani uchun kitobxonning qayg'urishi, 2-tarafdin esa Robiyabibi aytgan ertaklarni o'qib, bolalikka qaytish tasvirlari orqali yozuvchi bola ruhiyatini yoritib bergan. Asarda syujetning voqeaband bo'lmagan turidan foydalanilgan, ya'ni muallif voqealarni kunma-kun emas, balki xotirlagan vaqtlari orqali hikoya qiladi.

Adib bola ruhiyatini ochib berishda o'zbek xalqining qadriyatlarini, an'analari, xalq og'zaki ijodi namunalariidan foydalanilgan. Romanning topishmoq, ertak, maqol, xalq qo'shiqlari kabi folklor motivlari bilan boyitilishi o'zbek xalqining boy qadriyatlarini yaqqol namoyon etadi. Xalq qo'shiqlaridan, ayniqsa, ertak aytiladigan boblarda keng foydalanilgan. Bunga yil mavsumlari haqidagi ertakda aytilgan quyidagi qo'shiqlar misol bo'la oladi:

*Qor yog'ar, qor yog'ar,
Dalalarga don yog'ar.
Qor yog'ar, qor yog'ar,*

Uyimizga non yog'ar

*Yomg'ir yog'aloq,
Echki qumaloq,
Boyning qizini
Qorni dumaloq.*

MUHOKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION).

Har bir ertakning mazmuniga mos qo'shiqlar tanlangani tufayli bo'lajak adibning fantaziyasi ham o'z-o'zidan emas, balki buvi-bobolar aytib bergan ertaklar ta'sirida rivojlanib boraveradi.

Bu kabi folklor motivlari adibning yana bir avtobiografik xarakterga ega bo'lgan asari – "Besh bolali yigitcha" romanida ham uchraydi. Afandi qishloqda yashaydigan bosh qahramonimiz Orifjon latifa aytishga juda usta bo'ladi. Do'stlari bilan o'ynagani chiqib ishlarini yarim chala qoldirishni xohlamagan "Besh bolali" o'ziga-o'zi latifa aytib, chalg'ib o'tiradi. Asarning "Begona shaharga otlandik" bobida ham poyezddagi hamrohlari bo'lgan askar amakiga latifa aytib berib uzoq yo'llarini yaqin qilishga harakat qiladi. Qiziqarli jihati shundaki, asar boshida aytilgan latifalar maishiy mavzularda bo'lsa, so'ngida aytilganlari mavzu jihatidan urushda qatnashayotgan Afandi haqida bo'ladi.

Orifjonning ukasi Omonning ertak eshitmasa uxlay olmasligi haqida o'qib darrov Rahmonberdini eslaymiz. Xarakter jihatdan "Besh bolali yigitcha" romanidagi 6 aka-ukaning tabiatiga xos bo'lgan xislatlarning Rahmonberdida ham uchrashining guvohi bo'lamiz.

"Besh bolali yigitcha" romanida onalari bilan birga bozorga tushib qaytayotgan bolalardan biri Omonning og'zidan "Jannati odamlar"dagidek xalq qo'shiqlaridan namunalarni eshitishimiz mumkin:

Pista sotar baqqolman... deb boshlanuvchi, Meli baqqol haqida aytilgan bu qo'shiqda "Bolali uyda sir yotmas" maqoli o'z isbotini topadi.

Rahmonberdi va Orifjon xarakterining ba'zi jihatlari ularning adib prototipi ekanliklarini ko'rsatib beradi.

Adib avtobiografiyasida otasi To'xtaboyning 1933-yilda vafot etganidan so'ng 17 yoshli onasi Sorabibining o'zidan katta odamga turmushga chiqishining "Jannati odamlar"da, 1941-1947-yillarda avval qishlog'idagi maktabda, keyin turli bolalar uylarida bo'lgani haqidagi ma'lumotning "Besh bolali yigitcha"ga ko'chishi ham romanlarda adib biografiyasining o'z ifodasini topganidan dalolatdir.

"Odobli bola" o'yini" bobida Rahmonberdining bir uyga to'plangan o'rtoqlari orqali o'zbek bolasining tabiatiga xos bo'lgan quvlik, qiziquvchanlik, yetakchilikka intilish kabi xususiyatlarni keng ko'rsatib beradi. Bolaning enasining ko'chaga chiqib o'rtoqlari bilan birpas o'ynab kelishini aytganida unga chiqmayman o'rtoqlarimnikiga, Murodxonning buvisi labini mana bunaqa qilib burib, ha, azamat, sandallaringning o'ti o'chib qolibdi-da, isingani chiqibsan-da, deydi, deya javob berishida Murodxonning buvisi⁴⁷ bilan birga yashashiga nisbatan bolalarcha hasadni ko'rishimiz mumkin. Rahmonberdi obraziga ota-ona mehri, e'tibori yetishmagan. Shuning uchun oila a'zolari to'liq bo'lgan do'stlariga bolalarcha g'ayirligi kelgan. G'ayriixtiyoriy ravishda o'ziga o'xshagan bobo-buvisining qo'lida tarbiyalanayotgan tengdoshlari bilan do'st bo'ladi.

Yong'oqni ko'p yeb qo'ygani uchun ovozinig chiqmay qolganligi voqeasi esa kattalarning gapiga quloq solish kerakligini uqtiradi: **"Faqat yong'oqni ko'p yemaslik kerak. Enajonim, qo'y, bas qil endi desayam, ishingizni qiling, o'zimning yong'og'im, deb chaqib yeyaverdim, oxiri tomog'im og'rib qoldi. Ertalab turib ena desam, indamaydi. Keyin bilsam, ovozim chiqmay qolgan ekan. Endi yutsam, ko'p yemayman, ikkita-**

ikkitadan nonga qo'shib yeyman...⁴⁸" Asosiysi, qilingan xatodan to'g'ri xulosa chiqarish kerak.

O'yin boshlanib qolsa, kech qolmay deb etik kiyishga qo'rqib, bobosining mahsisining ustidan kiyadigan katta kalishini qorga to'ldirib kiyib chiqqan Hayitvoy, uch yoshli Rohila degan qo'g'irchoqqa o'xshagan qiz va uning odobli, hattoki emlanishdan ham qo'rqmaydigan opasi Sanambuvi, otasining quloqli telpagini kiyib chiqqani uchun beti ko'rinmay hech kimga o'xshamay turgan Dilijon, bolali uyda sir yotmas deganlaridek, bobosining qayerda ekanligini so'rganlarida **"Qo'qonga mayiz sotgani ketgan, enam ko'targaniga sotib darrov qaytib keling, savdolashib vaqtini o'tkazmang, degandi, bobom ishingni qil, o'zim bilaman, deb ketgan⁴⁹**" deb javob bergan Abduhalim, avval o'rik, yong'oqlarni olib, keyin odobni buvimni so'rab chiqaman, deb uyiga chiqib ketgan Murodxon, Sanamxonning aytayotgan odoblarini o'zining buvisidan o'rgangan aytib yig'lagudek bo'lgan Dilbarxonlarning barchasi bola tabiatini turli taraflardan ochib bergan.

Bir necha oy ko'rmagan buvisining hali diydoriga to'yib ulgurmasidan ketmayman deb va'da berishiga qaramasdan qaytib ketishi (– Ketib qolmaysiz, a? - deb so'rayman buvimdan. – Ketmayman, dedim-u, asalim, – deydi buvim) Rahmonberdiga qattiq ta'sir qiladi. Lekin uning oqila enasi bunga ham yechim topib, bolaga ertak aytib beradi. Bir-biridan uzoqda qolgan ona va bola qismati yoritib berilgan ertakning aytilishi ham o'rinli bo'lgan. Ertak so'ngida bir-birini topgan ona va bola Rahmonberdi uchun ham umid bo'la oladi.

NATIJALAR (PEZYJLTATY / RESULTS).

O'z ta'biri bilan aytganda "Sutga to'ymagan qo'zichoq onasining orqasidan qolmaganidek, erta-kech bobosining ortidan ergashib yurgan" Rahmonberdi uchun ideal qahramon – bobosi. Unga insoniy tuyg'ularni singdira olgan, yaxshi amallarni o'rgatgan

⁴⁷ Farg'ona shevasida onaning "buvi" varianti ham uchraydi.

⁴⁸ Xudoyberdi To'xtaboyev, "Jannati odamlar", Toshkent «Yangi asr avlodi», 2015

⁴⁹ Xudoyberdi To'xtaboyev, "Jannati odamlar", Toshkent «Yangi asr avlodi», 2015

Erkachol umrining so'ngiga qadar insonlarga yaxshilik ulashishni o'ylaydi.

So'nggi nafasini berishidan oldin ham buzilgan bog'idagi mevali daraxt ko'chatlarini janozaga kelgan odamlarga tarqatish kerakligini o'ylayotgan sahnasida "Yaxshidan bog' qoladi" maqoli o'z ifodasini topadi. Shu tariqa Erkacholning ko'chatlari butun viloyat bo'ylab xonadonlarga kirib borib, ularning mevalaridan hamma bahramand bo'ladi va asar sarlavhasi masalasiga ham oydinlik kiritiladi. Muallif buvisi, bobosi va uning do'stlari, Xoneshon hazratlarining jannati ekanliklarini asar so'ngida yana bir bor ta'kidlab o'tadi.

Bolaligi qiyinchiliklar bilan o'tgan qahramonimiz katta bo'lib ona qishlog'iga borganida bobosining abadiylashtirilgan nomini ko'rib ko'ngli to'ladi.

XULOSA/ЗАКЛЮЧЕНИЕ/CONCLUSION

Xudoyberdi To'xtaboyev asarlariga xos bo'lgan xususiyatlardan biri voqeaband bo'lmagan syujet orqali hozirgi kunda bo'lib turgan voqealar doirasida o'tmish xotiralarini jonlantirishdir. "Jannati odamlar" romanida ham Erkacholning o'rigi, Erkacholning ko'prigi degan so'zlarni eshitib, bolaligidagi voqealarni ko'z o'ngida jonlantirgan Rahmonberdi shunday odamning nabirasi ekanligidan yana bir bor faxrlanadi.

ADABIYOTLAR (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES):

1. Xudoyberdi To'xtaboyev, "Jannati odamlar", Toshkent, «Yangi asr avlodi», 2015.
2. Sayfullayeva D. The role of monologue and dialogue in Khudoyberdi Tokhtabaev's novel "Mungli kozlar" //Science and innovation. – 2023. – T. 2. – №. C10. – С. 154-158.
3. Rasulova U. The expression of divine love in current stories //Конференции. – 2020.
4. Rasulova U. Devotees of knowledge //Asian Journal of Multidimensional Research. – 2021. – T. 10. – №. 10. – С. 1270-1274.
5. Rasulova U. Changes in literary criticism //Science and Innovation. – 2023. – T. 2. – №. 5. – С. 39-41.
6. Abdurahmanova, M. "Issues of comparative analysis of the language of classical works and uzbeki dialects." Science and innovation 2,C11 (2023): 54-57.
7. Арипова А. Х. Нутқ моҳиятини ташкил этувчи муҳим восита //Scientific progress. – 2021. – T. 1. – №. 6. – С. 243-264.
8. Qizi S. D. D. Xudoyberdi To'xtaboyevning "Mungli ko'zlar" romanida aybdor, qoralovchi, sudya "uchlig" i //Science and innovation. – 2024. – T. 3. – №. Special Issue 28. – С.443-445.

